कक्षा नौ को अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण क्रियाकलाप

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि प्रस्तुत

शोध-प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता

गणेश प्रसाद शर्मा

परीक्षा रोल नं. २८००३७/०६६

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-४८-२२७८-२००१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६७

कक्षा नौ को अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण क्रियाकलाप – गणेश प्रसाद शर्मा २०६७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयका छात्र गणेश प्रसाद शर्माले **कक्षा नौ को अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण क्रियाकलाप** शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा लेखन कार्य पूरा गर्नु भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप.प्रा. यशोधरा पन्त

शोध निर्देशक

मिति : २०६७/१२/१७

स्वीकृति पत्र

त्रिभवुन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयका छात्र गणेश प्रसाद शर्माले **कक्षा नौ को अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण क्रियाकलाप** शोध शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन तयार गरी आवश्यक मूल्याङ्कन गर्न स्वीकृतिको लागि सिफारिस साथ यस समितिमा पेश गर्नु भएकोमा यस समितिबाट मूल्याङ्नकन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
सह.प्रा. नारायण बस्नेत विभागीय प्रमुख	....
उप.प्रा. यशोधरा पन्त शोध निर्देशक	....
सह.प्रा. जनार्दन घिमिरे वाह्य परीक्षक	....
उप. प्रा. शिवराज बढू बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०६७/१२/२३

कृतज्ञता ज्ञापन

कक्षा नौ को अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण क्रियाकलाप शीर्षकको शोधपत्रको प्रस्तावना कार्यदेखि शोधकार्य अन्तसम्म आफ्नो व्यस्तताको बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी महत्त्वपूर्ण आवश्यक निर्देशन, सल्लाह, सुझाव एवं प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका आदरणीय गुरुआमा एवम् शोधनिर्देशक उप-प्राध्यापक यशोधरा पन्त ज्यूप्रति हृदय देखिनै आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीको क्रममा बेलाबेलामा आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिई अनुसन्धान कार्यमा प्रोत्साहन गर्नुहुने आदरणीय गुरु एवम्, विभागीय प्रमुख सह-प्राध्यापक नारायण बस्नेतज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध अध्ययनका क्रममा अध्ययन क्षेत्रमा आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनुहुने पर्वत जिल्लाका श्री पशुपति उ.मा.वि. राम्जा, श्री जनसिद्ध मा.वि. चित्रे, श्री विरेन्द्र उ.मा.वि. पकुवा र श्री पञ्चकोशी उ.मा.वि. आर्थरका प्रधानाध्यापक लगायत सम्पूर्ण शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयारीको क्रममा बेलाबेलामा विभिन्न माध्यमबाट सहयोग गर्नुहुने पुज्यनीय बुबा-आमा, दाजु, भाउज्यू, मेरो प्यारो भतिज अशीम र मीना लगायत मेरा सहृदयी साथी गजेन्द्र सापकोटा, नवराज, शंकर, जीवन, ऋषि, विकास, शरद एकनारायण, यम र राजकुमार गौतमप्रति पनि धन्यवाद नदिइरहन सक्दिन ।

शोधपत्रलाई समयमै टंकण गरी सहयोग पुऱ्याउने सुनेश फोटोकपि एण्ड कम्प्युटर सर्भिसका सुनेश श्रेष्ठलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

शोधार्थी

गणेश प्रसाद शर्मा

शोधसार

कक्षा नौ को अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण क्रियाकलाप शीर्षकको यो अध्ययन पर्वत जिल्लाका राम्जा, चित्रे, पकुवा र आर्थर गा.वि.स.मा सञ्चालित विद्यालयहरू मध्येबाट उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधि मार्फत चारवटा विद्यालय श्री पशुपति उ.मा.वि., श्री जनसिद्ध मा.वि., श्री विरेन्द्र उ.मा.वि. र श्री पञ्चकोशी उ.मा.वि. छनोट गरिएको थियो । छनोटमा परेका चारवटै विद्यालयका ४ जना प्र.अ. र कक्षा ९ को अनिवार्य विषय अध्यापन गराउने २४ जना शिक्षकहरू उद्देश्यमूलक नमूना छनोटको आधारमा स्वतः छनोट गरिएको थियो । नमूना छनोटमा परेका चारवटै विद्यालयका कक्षा ९ मा अध्ययनरत ४ जना छात्र र ४ जना छात्रा गरी जम्मा ३२ जना विद्यार्थीहरूलाई गोलाप्रथाद्वारा छनोट गरिएको थियो । यस अध्ययनको मूल उद्देश्य शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण पहिचान गर्नु रहेको थियो । अनुसन्धानको क्रममा सूचना संकलनका लागि प्र.अ. र शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता, शिक्षकहरूको कक्षा शिक्षण अवलोकन तथा विद्यार्थीहरूसँग लक्षित समूह छलफलका माध्यमबाट सूचना संकलन तथा विद्यार्थीहरूसँग लक्षित समूह छलफलका माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएको थियो ।

चारवटै विद्यालयमा अध्यापन गर्ने अधिकांश शिक्षकहरू, उक्त गा.वि.स.भन्दा बाहिर स्थायी बसोबास गर्दै आइरहेका स्नातक तह उत्तीर्ण, तालिम प्राप्त, अनुभवी र सम्बन्धित विषयमै विशिष्टिकरण गरेका पाइयो । अधिकांश विद्यालयमा विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक संख्यामा कमी भएको, विषयवस्तुको प्रकृति अनुसारका शैक्षिक सामग्रीको अभाव, विद्यार्थी केन्द्रिंत शिक्षण विधिको कमी भएको, विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियामा मौखिक प्रश्नको प्रयोग गरेको, विद्यार्थी सख्या बढी भएका कारण उनिहरूको बौद्धिकता अनुसार समूह विभाजन गरी शिक्षण गर्न नसकिएको, परम्परागत शिक्षण विधिको अलावा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिको अधिकतम प्रयोग गर्दै शिक्षण सिकाइकै क्रममा बीच बीचमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने जस्ता प्राप्ति तथा निष्कर्ष पाइयो ।

यि माथिका प्राप्ति तथा निष्कर्षका आधारमा विद्यार्थीलाई आवश्यक समय उपलब्ध गराउन योग्यता पुगेका दक्ष स्थानिय शिक्षक नियुक्ति गर्ने, विद्यार्थी अनुपातको आधारमा शिक्षक संख्या थप गर्नुपर्ने, विषयवस्तुको प्रकृति अनुसारका शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउनुपर्ने, विद्यार्थी केन्द्रित विधिहरु प्रयोग गर्दै मूल्याङ्कन प्रक्रियामा लिखित प्रश्नको प्रयोग गरी तत्काल पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुपर्ने र विद्यार्थीको बौद्धिकता अनुसार समूह विभाजन गरी शिक्षण गर्नुपर्ने सुझावहरू दिन सकिन्छ ।

विषयसूची

सिफारिस पत्र **I**

स्विकृती पत्र **II**

कृतज्ञता ज्ञापन **III**

शोधसार **IV**

विषयसूची **V**

तालिका सूची **VIII**

सङ्क्षिप्त शब्दावली **IX**

अध्याय-एक : परिचय **१-९**

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.१.१ अध्ययन क्षेत्रको पृष्ठभूमि ६

१.२ समस्याको कथन ६

१.३ अनुसन्धानात्मक प्रश्न ७

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ८

१.५ अध्ययनको औचित्य ८

१.६ अध्ययनको सिमाङ्कन ९

१.७ सम्बन्धित शब्दको परिभाषा ९

अध्याय-दुई : पूर्व साहित्यको समीक्षा **१०-१७**

२.१ सैद्धान्तिक अध्ययन १०

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ११

२.३ अवधारणाात्मक ढाँचा १७

अध्याय-तीन : अध्ययन विधि **१८-२३**

३.१ अनुसन्धान ढाँचा १८

३.२ जनसंख्या र नमूना छनोट १९

३.२.१ क्षेत्र छनौट १९

३.२.२ विद्यालय छनौट १९

३.२.३ प्रध्यानाध्यापक छनौट २०
३.२.४ शिक्षक छनौट २०
३.२.५ विद्यार्थी छनौट २०
३.३ साधनको निर्माण २०
३.३.१ असंरचित अन्तर्वार्ता २१
३.३.२ लक्षित समूह छलफल २१
३.३.३. कक्षा अवलोकन फारम २२
३.३.४ दस्तावेज अध्ययन २२
३.४ सूचना संकलन प्रक्रिया २२
३.५ विश्लेषण प्रक्रिया २३
३.६ नैतिकताको मापदण्ड २३
३.७ सूचनाको वैधता २३
अध्याय चार : प्रस्तुतीकरण, विश्लेषण र व्याख्या **२४-५८**
४.१ अनिवार्य विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि २४
४.२ शिक्षण विधि र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३२
४.२.१ कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३२
४.२.२ प्रधानाध्यापकहरूसँग भएको अन्तर्वार्ताको विश्लेषण ३४
४.२.३ नेपाली विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३५
४.२.४ अङ्ग्रेजी विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३८
४.२.५ गणित विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४१
४.२.६ विज्ञान विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४४
४.२.७ सामाजिक विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४७
४.२.८ स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण विषयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ५०
४.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५३
४.३.१ नेपाली विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५३
४.३.२ अङ्ग्रेजी विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५४

४.३.३ गणित विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५४

४.३.४ विज्ञान विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५५

४.३.५ सामाजिक विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५५

४.३.६ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रति शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५६

अध्याय पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू **५९–६३**

५.१ प्राप्ति ५९

५.२ निष्कर्ष ६१

५.३ सुझावहरू ६२

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

४.१	:	नेपाली विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि	२५
४.२	:	अङ्ग्रेजी विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि	२६
४.३	:	गणित विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि	२७
४.४	:	विज्ञान विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि	२८
४.५	:	सामाजिक विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि	२९
४.६	:	स्वास्थ्य, जनसंख्या र वातावरण विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि	३१
४.७	:	कक्षाकोठा व्यवस्थापन	३३
४.८	:	नेपाली विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप	३६
४.९	:	अङ्ग्रेजी विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप	३९
४.१०	:	गणित विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप	४२
४.११	:	विज्ञान विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप	४५
४.१२	:	सामाजिक विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको	४८
४.१३	:	स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप	५१

सङ्क्षिप्त शब्दावली

उ.मा.वि.	- उच्च माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	- गाउँ विकास समिति
प्र.अ.	- प्रधानाध्यापक
मा.वि.	- माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.प.यो	- राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
CERID	- Research Centre for Education Innovation and Development